„Turisté vystupují převážně jako uvědomělí občané našeho státu“

*Východní Němci v Krkonoších v letech 1945–1970**

Mateusz J. Hartwich

Turistický ruch mezi státy východního bloku měl ambivalentní dopady – na jednu stranu byly kontrolované osobní kontakty mezi občany socialistických zemí politicky žádoucí, na druhou stranu ovšem také vytvářely nevíтанé vedlejší efekty. Jak v následujícím příspěvku vyličím, lze proces vzniku a následného rozvoje turistiky občanů Německé demokratické republiky v oblasti Krkonoš považovat za důsledek komplexní interakce národních, regionálních a subjektivních zájmů zúčastněných aktérů. Jejich složitá struktura se během doby měnila a vytvářela „zákoutí“ institucionálního, hospodářského a sociálního rázu, která představovala výzvu panujícímu systému, nicméně nikdy nenarušila jeho oficiální rámec.

Psát o východoněmeckých turistech v Krkonoších s sebou nese určité praktické potíže. Turistické kontakty mezi Poláky, respektive Čechy a Slováky na straně jedné

* Studie je přepracovanou verzí příspěvku „Tourismus, Traditionen und Transfers: Rahmenbedingungen und Wahrnehmung der Reisen von DDR-Bürgern ins Riesengebirge in den 1960er Jahren“, publikovaného ve sborníku: BORODZIEJ, Włodzimierz – KOCHANOWSKI, Jerzy – PUTTKAMER, Joachim von (ed.): „Schleichwege“: *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2010, s. 153–178. Za možnost jejího zveřejnění v českém znění a zajištění překladu děkuji docentu Jaroslavu Kučerovi. – Výrok citovaný v titulu článku pochází z měsíční zprávy Cestovní kanceláře NDR za červenec 1970 (Spolkový archiv Berlín (*Bundesarchiv Berlin*), fond (f.) Reisebüro der DDR, DM102/594, Berichte Auslandsvertretungen 1969–1970).

a východními Němci na straně druhé nebyly dosud předmětem vědeckého zkoumání. Pouze cesty západních Němců do Polska se těší zájmu historiků, avšak většínou až v období po roce 1972.¹ Téma „turismu za socialismu“ musí historiografie vůbec teprve objevit.² Předkládaná studie se soustředí na poněkud opomíjený konec padesátých let a na šedesátá léta a z praktických důvodů (přístup k pramenům i jazykové znalosti autora) věnuje pozornost slezské (polské) straně Krkonoš, nicméně s opakovanými zmínkami o vývoji na české (československé) straně. Přeshraniční aspekt popisovaného fenoménu totiž patří k nejzajímavějším, stále ještě neprobádaným tématům soudobých dějin našeho koutu Evropy, stejně jako je tomu v období po otevření hranic mezi Československem a NDR v roce 1972.

Krátký pohled zpět

Krkonoše patří k nejstarším turistickým regionům v Evropě.³ V dějepisectví se za symbolický počátek zpřístupnění pohoří považuje vybudování kaple svatého Vavřince na vrcholu Sněžky v roce 1681. Zajímavá je skutečnost, že tento akt byl považován současně za určitou formu vytyčení hranice – mocná rodina Schaffgotšchů si takto vymezila svou sféru vlivu vůči rodu Harrachů. Hranice mezi pozemky rodin, a tedy i mezi habsburskými provinciemi Čechami a Slezskem, od té doby probíhala po krkonošském hřebeni a přes veškeré politické zvraty ve střední Evropě se po následujících více než tři sta let nezměnila. Hranice zpočátku nepředstavova-

-
- 1 Viz LISIECKI, Stanisław: *Ruch turystyczny z RFN do Polski: Zagadnienia społeczne i polityczne*. Poznań, Instytut Zachodni 1981. K vývoji turismu v dřívějších letech viz RUCHNIEWICZ, Krzysztof: Kształtowanie niemieckiej opinii publicznej na podstawie sprawozdań z pobytu w Polsce w latach pięćdziesiątych. In: *Rocznik Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego*, č. 1. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2003, s. 103–123. O vývoji turistického ruchu v Polské lidové republice obecně viz SOWIŃSKI, Paweł: *Wakacje w Polsce Ludowej: Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa, Trio 2005. Některé informace k počátkům turistických kontaktů mezi Polskem a NDR přináší sborník: KOCHANOWSKI, Jerzy – ZIEMER, Klaus (ed.): *Polska – Niemcy Wschodnie 1945–1990: Wybór dokumentów*, sv. 3: *Polska – NRD 1956–1957*. Ed. Maciej Górny a Mateusz J. Hartwich. Warszawa, Neriton 2008.
 - 2 Zatím existují pouze národní studie v podobě knih a článků; vítanou výjimku představuje sborník: GORSUCH, Anne E. – KOENKER, Diane P. (ed.): *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Ithaca (New York) – London, Cornell University Press 2006.
 - 3 Více k historii turismu v Krkonoších z polské perspektivy viz STAFFA, Marek: *Karkonosze*. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie 2006; POTOCKI, Jacek: *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów od połowy XIX wieku do II wojny światowej*. Jelenia Góra, PLAN 2004; PRZERWA, Tomasz: *Wędrówka po Sudetach: Szkice z historii turystyki śląskiej przed 1945 r.* Wrocław, GAJT 2005. Srv. HARTWICH, Mateusz J.: Tourismusgeschichte in Niederschlesien oder: Von den Deutschen lernen heißt reisen lernen? In: *Inter Finitimos: Jahrbuch zur deutsch-polnischen Beziehungsgeschichte*, č. 5. Berlin, Deutsch-Polnische Gesellschaft e. V. 2007, s. 217–220.

la pro cestovní ruch žádnou překážku, jelikož Krkonoše byly tehdy po obou jejich stranách obydleny takřka výhradně německým obyvatelstvem.

Již v průběhu 18. století znatelně narůstal počet návštěvníků Sněžky.⁴ Až do konce 19. století se jednalo především o hosty z nedalekých lázní na obou stranách pohoří, kteří si troufli vystoupit na vrchol – často ovšem na nosítkách. Poté co horskou přírodu objevili romantičtí spisovatelé, básníci a malíři a představili ji tak širokému publiku, etablovaly se do poloviny 19. století profesionální živnosti spojené s turistikou: horští průvodci, nosiči zavazadel, malíři-krajináři a podobně. Se zánikem tradičních živností (například manufakturního textilnictví) a salašnického hospodaření se stále více obyvatel regionu orientovalo na cestovní ruch.⁵

Z klíčových okamžiků vývoje moderního masového turismu nelze opominout rozvoj dopravních cest v poslední třetině 19. století, které spojily pruskou, respektive rakouskou periferii s centry v Berlíně (přes Vratislav), respektive v Praze a Vídni. V regionálním měřítku znamená další průlom založení dvou krkonošských spolků v roce 1880, které vedle budování infrastruktury v horách a jejich propagace vyvíjely intenzivní lobbistickou činnost. Vzhledem k danému tématu se studie nezabývá národnostními konflikty, které se rozhořely zejména po vzniku Československa a jež se odrazily i v činnosti turistických spolků a v každodenním životě obyvatel a návštěvníků oblasti.⁶

Historický zlom spojený s rokem 1945 znamenal v Krkonoších dvojnásobnou změnu. Jednak byla v důsledku výměny obyvatelstva přerušena historická kontinuita vývoje regionu, neboť nositelé jeho kulturních tradic a charakteristik byli vyhnáni, a kromě toho postupný přechod ke komunistickému systému radikálně změnil rámcové podmínky pro cestovní ruch.⁷ Československá strana hor byla uvedenými

4 K nejzajímavějším svědectvím této počáteční fáze krkonošské turistiky patří tzv. *Koppenbücher* – návštěvní knihy, vystavené v takzvané Samuelsbaude (později „Hampelbaude“, nyní „Strzecha Akademicka“) při cestě na Sněžku. Polské záznamy sloužily po druhé světové válce historikům a folkloristům k zdůraznění polského elementu v historii regionální turistiky (viz např. KINCEL, Ryszard: *Sarmaci na Śnieżce*. (Wiedza o Ziemi Naszej, č. 22.) Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Ossolineum 1973; srv. STAFFA, M.: *Karkonosze*, s. 120 n.)

5 Podrobně viz SZCZEPAŃSKI, Edmund: *Wpływ turystyki na życie gospodarcze w powiecie jeleniogórskim od połowy XIX wieku do 1939 roku*. (Disertace Historického ústavu Vratislavské univerzity z roku 1982, uložena ve Státním archivu v Jelení Hoře.)

6 Viz HARTWICH, Mateusz J.: *Tourism and the Appropriation of Landscape in the Karkonosze Mountains: From the End of the 19th Century until 1948* (studie v tisku). Například po připojení Sudet k třetí říši se v jednom německém průvodci psalo: „V létě i zimě putuje mnoho Němců ze všech částí Říše po horách a údolích na severní a jižní straně, které od velkého činu Vůdce na podzim roku 1938 od sebe již nerozděluje žádná nepřírozená hranice.“ (*Grieben Reiseführer*, sv. 81: *Riesengebirge: Kleine Ausgabe mit Angaben für Autofahrer und Wintersportler*. Berlin, Grieben-Verlag 1941, s. 10.)

7 Viz JAROSZ, Dariusz: „*Masy pracujące przede wszystkim*“: *Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*. Warszawa – Kielce, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk – Akademia Świętokrzyska 2003. Ke kulturním změnám v oblasti viz NOWOSIELSKA-SOBEL, Joanna: „Na barkach

změnami postižena v menší míře. V Polsku vzniká v roce 1949 státní Fond rekreace pracujících (*Fundusz Wczasów Pracowniczych* – FWP) odborové organizace Ústřední rada odborových svazů (*Centralna Rada Związków Zawodowych* – CRZZ) a využití volného času je tak nadále řízeno podle sovětského vzoru jednotnou ústřední organizací s ideologickými cíli.⁸

Přelom v polovině padesátých let

Éru stalinistických omezení v cestovním ruchu především charakterizuje – vedle zmíněných politicky podmíněných změn organizačního rámce – izolace vůči okolnímu světu.⁹ Tato politika obzvláště zasáhla Krkonoše: velké části turistických oblastí podél státní hranice nebyly z bezpečnostních důvodů běžným návštěvníkům přístupné, nemluvě o zahraničních turistech, kteří občas (samozřejmě ve skromném počtu) přijížděli do Polska. Polsko-východoněmecký program turistické výměny, organizovaný Fondem rekreace pracujících, Svobodným německým odborovým svazem (*Freier Deutscher Gewerkschaftsbund* – FDGB) a mládežnickými organizacemi obou států, byl sice zahájen již v roce 1950,¹⁰ nicméně návštěva bývalých

nieśli krajobraz“: Z problemów osvajania zastanej przez osadników przestrzeni na przykładzie powiatu jeleniogórskiego drugiej połowy lat 40. In: *TĄŻ – STRAUCHOLD, Grzegorz (ed.): Trudne dziedzictwo: Tradycje dawnych i obecnych mieszkańców Dolnego Śląska*. Wrocław, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2006, s. 108–126. O převzetí infrastruktury viz KULIK, Zbigniew: Przejmowanie poniemieckiego majątku turystycznego w Sudetach i na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej. In: *Wierchy: Rocznik poświęcony górcom*, č. 64. Kraków, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej 1999, s. 193–212. O osídlovací politice v československém pohraničí viz TOPINKA, Jiří: Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a takzvaná dosídlovací akce. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 534–585.

- 8 O fondu FWP viz JAROSZ, Dariusz: Państwowe organizowanie wypoczynku: Fundusz Wczasów Pracowniczych w latach 1945–1956. In: *Polska 1944/45–1989: Studia i Materiały*, č. 5. Warszawa, Instytut Historii PAN 2001, s. 49–108. Zajímavý soudobý popis počátečních těžkostí „dělnické a rolnické turistiky“ obsahuje sborník: DOBROWOLSKA, Danuta (ed.): *Robotnicy na wczasach w pierwszych latach Polski Ludowej: Studia i Materiały*. (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Prace Komisji Socjologicznej, č. 1). Wrocław – Warszawa – Kraków, Ossolineum 1963.
- 9 O izolaci Polska ve 40. a 50. letech viz STOLA, Dariusz: Zamknięcie Polski: Zniesienie swobody wyjazdu i uszczelnienie granic w latach 40. i 50. In: *TÝŽ – ZAREMBA, Marcin (ed.): PRL – trwanie i zmiana*. Warszawa, Wydawnictwo WSPiZ im. Leona Koźmińskiego 2003, s. 159–185.
- 10 V létě 1951 byly z každé země vyslány na dvanáct dní dvě skupiny po padesáti účastnících do rekreačních středisek Friedrichsroda, resp. Zakopané a tento počet turistů (asi sto ročně) zůstal konstantní až do roku 1956. (*Bundesarchiv*, Berlín (dále BA), Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO), DY 34/21808 FDGB Feriendienst, Erholungswesen, Internationaler Urlauberaustausch – Verschiedene Berichte 1954–57, Beschlussvorlage zum internationalen Urlauberaustausch mit der Sowjetunion, den volksdemokratischen Ländern und Holland, Winter 1955/56 und Sommer 1956, 29.9.1955.)

Horské sedlo v Krkonoších na dobové fotografii z 50. nebo počátku 60. let s rekreačním zařízením (foto z publikace Władysława Igielského Na szlakach przyjaźni: Przewodnik po rejonie objętym konwencją turystyczną polsko-czechosłowacką w Sudetach. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1962)

německých území připojených v roce 1945 k Polsku zůstávala tabu. Přesto bylo občanům NDR umožněno jet do Krkonoš, a dokonce vystoupit i na Sněžku – ovšem jen v rámci turistické výměny s Československem!¹¹

Nespokojenost s úrovní státní organizace volného času začali v polovině padesátých let polští turisté činovníci artikulovat i veřejně. Porada konaná 25. března 1954 pod vedením předsedy Výboru pro turistiku (*Komitet dla Spraw Turystyki* – KdsT) Zbigniewa Kulczyckého vyústila v devítihodinové účtování se špatným hospodařením, bezobsažností a nedostatkem nápadů.¹² Na schůzi Polského turisticko-vlastivědného sdružení (*Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze* – PTTK) – organizace vzniklé z iniciativy státních orgánů spojením dvou předválečných svazů – v prosinci 1954 vystihl jeden účastník panující atmosféru přesně: „Vždyť je to tak, že momentálně ve všech oborech dochází k určitému přehodnocení do-

11 *Tamtéž*, Bericht über die Urlauberdelegation und deren Aufenthalt in der CSR, Januar 1953. Podle této zprávy vyjeli východoněmečtí turisté v březnu 1952 poprvé na zimní dovolenou do Špindlerova Mlýna a v příštím roce navíc do Vrchlabí, které bylo v citovaném pramenu označeno jako Hohenelbe (!).

12 *Archiwum Akt Nowych*, Varšava (dále AAN), f. Komitet dla Spraw Turystyki (KdsT) 253/15, Wydział Prezydialny, stenografický záznam z porady turistického aktivu konané 25.4.1954.

savadních postupů. Děje se to v architektuře, umění, a není se co divit, že se i zde tato otázka objevila, a vypadá to, že je na čase přehodnotit i tyto otázky.¹³

Je zajímavé, že otázka otevření polských hranic pro zahraniční turisty se brzy dostala i do hledáčku polských reformátorů. V posudku pro ministerského předsedu Józefa Cyrankiewicze ze srpna 1956 horoval expert na cestovní ruch Józef Krakowski nejen pro zjednodušení vízového režimu pro západní turisty, nýbrž navrhl povolit i příjezd deseti tisíc občanů Spolkové republiky Německo do země, aby mohli navštívit své staré domovy! K tomu naprosto jednoznačně podotkl: „Podle prvních propočtů by příjmy činily 250 000 \$.“¹⁴ Na tuto změnu postoje, vyvolanou vidinou devizových příjmů, ovšem ostře zareagovaly východoněmecké úřady. „Jak již bylo zdůrazněno, sleduje polská politika na poli cestovního ruchu plně zájmy politiky západního Německa,“ poznamenal k tomu ve své zprávě velvyslanec NDR ve Varšavě Stefan Heymann na podzim 1957. „Jak jsme již informovali, cestovní ruch ze západního Německa se obzvláště soustředí do oblastí, kde žije největší část německy mluvícího obyvatelstva. (...) V tomto ohledu je pozoruhodné, že polské orgány tento vývoj podporují, nevyvíjejí v těchto regionech žádnou politickou činnost a nepřijímají žádná opatření, která by mohla tomuto politicky škodlivému vlivu zamezit. (...) Je nutné na základě našich zkušeností objasnit polským orgánům nebezpečí této skutečnosti a přijmout vhodná opatření k omezení těchto cest.“¹⁵

Abychom mohli tento – z hlediska politické motivace cestovního ruchu mezi Polskou lidovou republikou a Německou demokratickou republikou fundamentální – pramen lépe pochopit, je třeba poznamenat, že od konce roku 1955 do roku 1958 docházelo na základě dohody mezi Polskem a Německým červeným křížem k rozsáhlému slučování německých rodin.¹⁶ Východoněmeckým funkcionářům byla přítomnost západoněmeckých návštěvníků v Polsku trnem v oku, protože demon-

13 *Tamtéž*, f. KdsT 235/16, stenografický záznam z konference Polského turisticko-vlastivědného sdružení v záležitosti turistické výstavby konané dne 17.12.1954.

14 *Tamtéž*, KdsT 253/57, Tezy dot[yczące] organizacji turystyki: Tezy dyskusyjne Narady Roboczej w sprawie turystyki zwołanej przez Wydział Propagandy KC PZPR.

15 *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Berlín (dále PAAA), f. Bestand Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten (MfAA) A 1640, zpráva velvyslance NDR v Polsku Stefana Heymanna „Auswirkungen und Fragen des Touristenverkehrs zwischen der VRP und Westdeutschland“ z 25.10.1957, folio 216–221 (část zprávy byla zveřejněna v edici dokumentů: KOCHANOWSKI, J. – ZIEMER, K. (ed.): *Polska – Niemcy Wschodnie 1945–1990*, sv. 3, s. 468–471 – viz pozn. 1).

16 Viz KOCHANOWSKI, J. – ZIEMER, K. (ed.): *Polska – Niemcy Wschodnie 1945–1990*, sv. 3, s. 39–42; srv. MADAJCZYK, Piotr: *Niemcy polscy 1944–1989*. Warszawa, Oficyna Naukowa 2001; JANKOWIAK, Stanisław: *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*. Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu 2005; IHME-TUCHEL, Beate: *Die DDR und die Deutschen in Polen: Handlungsspielräume und Grenzen ostdeutscher Außenpolitik 1948 bis 1961*. (Forscher- und Diskussionskreis DDR-Geschichte: Hefte zur ddr-geschichte, č. 41.) Berlin, Gesellschaftswissenschaftliches Forum 1997.

strovali hospodářskou převahu Spolkové republiky a takto vlastně získávali zbylé německé obyvatelstvo pro vystěhování do SRN. Návrh posílit prostřednictvím turistické výměny přítomnost NDR v Polsku měl ovšem dalekosáhlé důsledky.

Poté co v letech 1956 až 1958 mohl relativně vysoký počet západních Němců navštívit Polsko, a zejména bývalé německé východní oblasti,¹⁷ byla tato možnost na konci padesátých let opět radikálně omezena.¹⁸ Do konce šedesátých let bylo možné v západním Polsku jen stěží potkat západoněmecké turisty. Stálý představitel Cestovní kanceláře NDR (*Reisebüro der DDR*; do roku 1964 *Deutsches Reisebüro* – DER) v Polsku Werner Neumann například na konci roku 1966 referoval, že „velmi málo, jen několik západních Němců cestuje do Polské lidové republiky jako turisté“.¹⁹ Obava z nechtěných vedlejších politických efektů byla nakonec přece jen příliš velká, než aby ji převážil finanční argument. Jak bude však ještě patrné, ani tak nebylo možné zamezit veškerým nevíтанým dopadům na obyvatelstvo dané oblasti – jen s tím rozdílem, že nyní byli jejich příčinou Němci východní!²⁰

17 Krzysztof Ruchniewicz uvádí, že v roce 1955 přicestovalo do Polska 25 tisíc návštěvníků z NDR a pět tisíc ze SRN, zatímco v roce 1960 jich bylo 38 tisíc z NDR a 11 tisíc ze SRN (RUCHNIEWICZ, K.: Kształtowanie niemieckiej opinii publicznej na podstawie sprawozdań z pobytu w Polsce w latach pięćdziesiątych, s. 106 nn. – viz pozn. 1). Celkové počty zahraničních turistů v Polsku se v letech 1956–1958 vyvíjely následovně: v roce 1956 bylo 64 132 návštěvníků ze socialistických zemí a 14 052 z kapitalistických, roku 1957 tyto počty stouply na 80 367 a 35 090 návštěvníků a v roce 1958 jich bylo 81 232, resp. 41 854 (AAN, f. KdsT 293/25, Komisja Naukowo-Programowa, zápisy z porady Komise sportu a turistiky ÚV PSDS ve věci rozvoje turistiky v letech 1960–1965 konané ve dnech 26.–28.10.1959).

18 Jak vyplývá z podkladů polské Státní bezpečnosti, pobývalo v letech 1960–1962 v Polsku celkem 28 225 občanů SRN a Západního Berlína, z toho 13 258 soukromě. V souladu s usnesením Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany byl počet vpuštěných západoněmeckých turistů omezen, nicméně podle názoru pracovníků tajných služeb byl stále ještě příliš vysoký. (*Instytut Pamięci Narodowej*, Varšava (dále IPN), BU 0296/243, sv. 4, Sprawozdanie z wykonania przez Służbę Bezpieczeństwa MSW postanowień Uchwały Sekretariatu KC PZPR z czerwca 1960 roku w zakresie zwalczania rewizjonizmu zachodnioniemieckiego w latach 1960–62, 28.3.1963.)

19 BA, f. Reisebüro der DDR, DM 102/227, VR Polen ständiger Vertreter 1966, Abschlusßbericht über die Sommersaison in der VR Polen, 28.11.1966. Ještě na počátku roku 1969 informovalo zahraniční zastoupení Cestovní kanceláře NDR ve Varšavě: „Pro západoněmecké turistické skupiny jsou převážně organizovány zájezdy do měst. V polských západních oblastech tyto zájezdy nicméně neprobíhají. Rovněž pro sportovní lovce ze západního Německa nejsou zpravidla zpřístupněny lovecké revíry v západních oblastech Polska. (...) Příslušné úřady omezují počet studijních cest západoněmeckých skupin do PLR. Přicestovat by ovšem chtělo více západoněmeckých studijních zájezdů. (*Tamtéž*, DM 102/594, Berichte Auslandsvertretungen 1969–1970, Einschätzung der Touristensaison 1968 in der Volksrepublik Polen, 20.1.1969.) Teprve v létě 1970, tedy v době přípravy podpisu tzv. Varšavské smlouvy mezi Polskem a SRN, zaznamenal představitel Cestovní kanceláře NDR první organizované turistické zájezdy ze západního Německa v Karpaczi.

20 Podobná analýza pro bývalé německé oblasti v Československu nemohla být z politických důvodů provedena. Na jedné straně musely východoněmecké úřady sledovat velmi silný proud

Politické ohledy a potíže

Politická citlivost návštěv občanů NDR v západním Polsku byla oběma stranám zřejmá už od počátku. Kdy přesně mohli první východoněmečtí turisté navštívit polské Krkonoše, není možné na základě pramenů přesně určit. Ještě roku 1955 to ale byla nejvyšší východoněmecká místa, která odmítla odpovídající nabídku polské strany.²¹ Takže skoro až revoluční byl návrh předsedy východoněmeckého Výboru pro turistiku a cestování (*Komitee für Touristik und Wandern* – KTW) Heinze Wenzela z podzimu 1956, aby „našemu obyvatelstvu, zejména turistům, byla poskytnuta možnost bez větších formalit navštívit na víkend Polskou lidovou republiku, obzvláště Krkonoše“. Nic na tom nemění jeho upozornění: „Při podobné dohodě se musí ovšem zohlednit, že právě v oblasti Žitavských hor žije mnoho lidí, jejichž domovem byly dříve Krkonoše, a že z této okolnosti by mohly vyplynout jisté politické těžkosti.“²²

západoněmeckých turistů do Československa; tak podle údajů Německé cestovní kanceláře (*Deutsches Reisebüro*) v roce 1963 navštívilo Československo 14 350 a v následujícím roce již 159 711 občanů SRN, což byl mnohonásobně větší počet než v případě Polska (*tamtéž*, DM 102/3264, Diverses, Zentralkommission 1959–1965, Entwicklung des Tourismus aus Westdeutschland und anderen kapitalistischen Ländern in sozialistischen Staaten 1963/64). Na druhé straně víceméně pozitivně referovalo ústřední vedení Německé cestovní kanceláře o cestách občanů NDR do Československa v přísně důvěrné zprávě pro východoněmeckou vládu o zahraničním turismu z 10.8.1962: „Zejména zájezdů do středisek v Krkonoších a do západočeského lázeňského trojúhelníku se účastní příliš velký počet občanů z okruhu těch, kteří zde dříve žili a jejichž jediný cíl spočívá v tom, že chtějí navštívit své bývalé domovy a případně vyhledat své známé. Samozřejmě se tito občané musí přesvědčit o tom, že ČSSR i v těchto oblastech urychluje socialistickou výstavbu, že obce jsou udržovány a že obyvatelstvu se vede lépe než před rokem 1945 za fašistické okupace. Chování našich turistických skupin lze bez výjimky označit za dobré. Při přátelských setkáních českoslovenští občané stále znovu uvádějí, že pozorují, že k nim přicházejí jiní Němci než před 20 lety.“ (*Tamtéž*, DM 102/3317, Statistik und Einschätzung, II. Quartal 1962.)

- 21 „Od cestovní kanceláře Orbis jakožto našeho obchodního partnera jsme v minulém roce obdrželi návrhy na uspořádání zájezdů do Zakopaného, do polských baltských letovisek a do Krkonoš. Ohledně cílů bylo vyššími úřady určeno, že do programu mohou být začleněny pouze cesty do Zakopaného. Jaké důvody vedly k odmítnutí ostatních destinací, nebylo oficiálně sděleno.“ (*Tamtéž*, dopis vedoucího oddělení Boratha z ústředního vedení Péče o cizince (*Fremdenbetreuung*) Německé cestovní kanceláře (DER) adresovaný polskému referátu (úředník Brinkmann) Ministerstva zahraničních věcí NDR z 29.9.1956, folio 206–209.) Ve stejné době polští činovníci z oblasti cestovního ruchu propagovali otevření státních hranic pro víkendovou turistiku z NDR a Československa, což si stanovila za cíl Komise pro zahraniční turistiku ve Výboru tělovýchovy a turistiky Vratislavského vojvodství v říjnu 1957 (*Archiwum Państwowe we Wrocławiu* (dále *AP Wr*), f. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej – Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki (PWRN-KKFiT), XVI/2 Komisja Turystyki Zagranicznej 1957–1958, folio 1–3).
- 22 PAAA, f. MfAA, A 1828, Bericht über Touristenaustausch mit der Volksrepublik Polen im Sommer 1956, 30.9.1956, folio 163–166 (dokument byl zveřejněn v edici: KOCHANOWSKI, J. – ZIEMER, K. (ed.): *Polska – Niemcy Wschodnie 1945–1990*, sv. 3, s. 173–175 – viz pozn. 1).

V roce 1956 byla dohodnuta výměna bezdevizových turistických zájezdů v celkovém počtu 1449 účastníků z každé země;²³ k tomu můžeme připočítat pětaticet výletníků východoněmeckých odborů a dvě stovky turistů na základě dohody o reciproční výměně mezi Německou cestovní kanceláří a Orbisem jako jejím polským partnerem.²⁴ Díky dalším úmluvám, například mezi vysokými školami, byl celkový počet návštěvníků jistě o něco vyšší. Současně východoněmecké orgány již koncem září tohoto roku zvažovaly podstatné rozšíření turistických výjezdů do Polska – jak z politických důvodů, tak kvůli zájmu obyvatelstva. Poprvé se přitom objevila myšlenka zřídit v Žitavských horách „společnou turistickou oblast mezi NDR a PLR“.²⁵

Radost ze zatím dobře fungující spolupráce, označované za „velký politický úspěch“, a plány na podstatné rozšíření turistické výměny (na východoněmecké straně byla řeč o sedmi tisících místech, včetně „decentralizované výměny“) zlákaly Heinze Wenzela očividně k tomu, aby popustil uzdu své fantazii. Neměli bychom se ale divit, že v polsko-východoněmeckém „létě lásky“ roku 1956,²⁶ kdy velvyslanectví NDR ve Varšavě kvůli „velkému návalu“ nestíhalo vydávat víza,²⁷ byla setkání občanů obou zemí považována za autentický nástroj sbližování národů. Jelikož se měnil i postoj polských úřadů a tamní veřejnosti k „německé otázce“, jevila se doba zralou k návratu Němců do Krkonoš.

Po politických změnách v Polsku v důsledku protestů v říjnu 1956 panovala v NDR určitá nejistota ohledně situace v zemi. To se odrazilo i v poptávce východních Němců po cestách do Polska, které byly přirozeně závislé na politicky stanovené nabídce.²⁸ Zájezdy do polských Krkonoš nabízela Německá cestovní kancelář zřejmě od roku 1961,²⁹ zatímco Výbor pro turistiku a cestování vyslal sportovní

23 *Tamtéž*, A 1828, folio 115–120.

24 *Tamtéž*, folio 203.

25 *Tamtéž*, A 1828, Vermerk über die erste Sitzung der Kommission für Touristik und Reisefragen, 27.9.1956, folio 204 n.

26 Viz KOCHANOWSKI, J. – ZIEMER, K. (ed.): *Polska – Niemcy Wschodnie 1945–1990*, sv. 3, s. 22 (viz pozn. 1).

27 PAAA, f. MfAA, A 1827, dopis velvyslance NDR ve Varšavě Stefana Heymanna adresovaný vedoucí hlavního oddělení I na ministerstvu zahraničních věcí NDR Anne Kundermannové z 11.12.1956, folio 68 n.

28 Jak konstatovali činovníci DER a KTW v březnu 1961, „poptávka po cestách do Polska není tak velká jako po cestách do jiných zemí (např. do SSSR, ČSSR, Bulharska). Tato skutečnost byla vysvětlována tím, že nepanuje jasno ohledně vývoje v PLR, a to nejen u obyčejných lidí, nýbrž i různých funkciónářů.“ (*Tamtéž*, A 4128, Aktenvermerk, Betr.: Verhalten deutscher Touristen in der VRP 13.4.1961.) V roce 1959 vyjelo do Polska pouze 144 občanů NDR s cestovní kanceláří Orbis, pro rok 1960 se počítalo s tisícovkou osob, včetně návštěvníků veletrhů (*tamtéž*, Aktenvermerk über eine Unterredung des Unterzeichneten [Attache Bienert] mit dem Direktor des Reisebüros „Orbis“ – Herrn Marczak, 4.3.1960, folio 85).

29 Vyplývá to z poznámky ke shrnující zprávě o turistickém styku občanů NDR za rok 1961, v níž se píše, že „cesty na dovolenou do polské části Krkonoš představují rovněž novou variantu“ (BA, f. Reisebüro, DM 102/3317, Zusammenfassung der Berichte der Auslandsvertretungen der DDR über den Touristenverkehr 1961, 5.4.1962.)

Slavnostní přestřižení pásky na turistické Cestě polsko-československého přátelství (foto z publikace Władysława Igielského Na szlakach przyjaźni)

a turistické skupiny do této oblasti již v roce 1960, ne-li dříve.³⁰ V únoru 1961 však došlo ke skandálu s dalekosáhlými následky, který narušil idylu prohlubování „bratrských svazků“ mezi občany obou zemí, a dokonce zaměstnal Ústřední výbor Polské sjednocené dělnické strany (PSDS).

Z korespondence mezi východoněmeckým velvyslanectvím ve Varšavě, ministerstvem zahraničních věcí v Berlíně a Výborem pro turistiku a cestování vyplývá, že čtyři turistické zájezdy z NDR (z okresů Schwerin, Cottbus, Karl-Marx-Stadt a Magdeburg) tehdy pobývaly v horské chatě Odrodzenie (Obrození), nacháze-

jící se ve Slezském sedle přímo na československé hranici. Část účastníků zjevně nebyla spokojena s ubytováním a nabízeným programem, což údajně v neposlední řadě zavinily nepřesné informace poskytnuté před zájezdem. Někteří turisté pořádali hlučné akce ve svých pokojích, jiní ovšem podnikli na vlastní pěst výlet na Sněžku a způsobili tak pohraniční poplach.³¹ Zajímavé přitom je, že se polští činitelé zřejmě nejprve pokusili celý incident zamést pod koberec. „Polští soudruzi mínili, že není třeba záležitost dramatizovat. Výměna s NDR, které se zúčastnilo více než tisíc turistů, dosud probíhala s velkým úspěchem a k plné spokojenosti. Toto je první případ takového druhu a lze předpokládat, že se skutečně jednalo o ojedinělý úkaz,“ popsali polskou reakci ve své zprávě východoněmečtí diplomaté.³² Pohled z druhé strany, který by mohl toto vylíčení události případně korigovat, bohužel chybí.

Bez větších následků ale příhoda skončit neměla. Poté co polské úřady čtyřem stovkám východoněmeckých turistů zamítly cestu do Krkonoš o Velikonocích, sešli se na počátku března 1961 k rozhovorům ve Varšavě vedoucí činitelé Výboru pro

30 Místní týdeník *Nowiny Jeleniogórskie* koncem ledna 1960 informoval, že v probíhající zimní sezoně bude pět set východoněmeckých turistů ubytováno v horské chatě Schronisko im. Bronisława Czecha (která roku 1966 vyhořela). Počátkem dubna se v něm psalo, že z osmnácti mládežnických turistických zájezdů, které se v oblasti zdržují, jich šestnáct přijelo z NDR. (*Nowiny Jeleniogórskie*, 28.1.1960 a 7.4.1960.)

31 PAAA, f. MfAA, A 1829, folio 61–65.

32 *Tamtéž*, folio 63.

turistiku a cestování a polské mládežnické cestovní kanceláře.³³ Polští soudruzi přitom informovali své partnery o turistické skupině z NDR – patrně měli na mysli účastníky výše zmíněných zájezdů – u které „došlo k výtržnostem, v jejichž průběhu se zpívaly fašistické písně a vykřikovalo se, že ‘Poláci musí pryč z Krkonoš’“. Východní Němci dále údajně křičeli ‘Heil Hitler’, dokonce snad dotírali na polské soudruhy (z nichž jeden byl příslušník policie). Tyto výtržnosti se údajně staly předmětem debaty na schůzi polských obyvatel, která se ve zdejší okrese konala v době přípravy voleb, což prý poté vyvolalo nepokoje mezi polským obyvatelstvem. Polští soudruzi vysvětlili našim soudruhům z výboru, že tyto incidenty byly předneseny ÚV PSDS a že bylo schváleno nepřijmout mimořádný vlak s východoněmeckými turisty do Krkonoš. Dále polská strana projevila přání, aby do této oblasti nebyli vysíláni žádní další turisté z NDR.³⁴ Jeden polský funkcionář působící v oblasti turismu mládeže přitom konstatoval, „že chování oné turistické skupiny činí polským soudruhům velké obtíže při politické práci mezi polským obyvatelstvem. Politická činnost je v této oblasti tak jako tak už kvůli minulosti velmi komplikovaná. Uvedl, že nedisciplinované chování nějakého Američana, Francouze či Angličana nevede k takovým následkům, jako když se jedná o Němce, v tomto případě občany NDR.“³⁵

Po dlouhých jednáních bylo nakonec dohodnuto neomezovat cestování východoněmeckých občanů do Krkonoš, ovšem „bylo zvláště zdůrazněno, že pro cesty do této oblasti se musejí skupiny mládeže vybírat“.³⁶ Důvod problematického chování shora uvedené skupiny byl totiž spatřován v tom, že se skládala „převážně ze starších lidí, kteří dříve v této oblasti žili a kteří cestu považovali za příležitost opět vidět ‘svou vlast’“. Přitom se údajně někteří členové zájezdu pohrdavě vyjadřovali o nedostatečném rozvoji regionu. Došlo prý k tomu, že domácím obyvatelstvu byly kladeny provokativní otázky. Celkově hodnotí polští soudruzi chování této skupiny jako velmi arogantní a nedisciplinované.³⁷

33 *Tamtéž*, A 4167, dopis vedoucího konzulárního oddělení velvyslanectví NDR ve Varšavě Reiřiga adresovaný 3. sekci konzulárního oddělení ministerstva zahraničí NDR ze 6.4.1961, folio 125–127.

34 *Tamtéž*, folio 125.

35 *Tamtéž*, folio 126.

36 *Tamtéž*, A 4167, Aktenvermerk über eine Besprechung des Genossen Schumann mit der Vorsitzenden des Koordinierungskomitees der Allpolnischen Jugendverbände, Genossen Cebulis, am 10.4.1961, folio 124.

37 *Tamtéž*. Ve shrnující zprávě zahraničních zastupitelských úřadů NDR o turistickém styku za rok 1961 se uvádělo, že „negativní chování turistů z NDR v Krkonoších nebylo ovšem žádnou výjimkou. Během minulého roku [1961] došlo podle sdělení polské strany k dalším neslavným výstupům, neadekvátnímu chování, chuligánským výtržnostem, nezájmu o politické rozhovory s polskými občany, vzdálení se od zájezdu až na 3 dny, fotografování zakázaných objektů atd. ze strany turistů KTW jak v Krkonoších, tak v Zakopaném, Vratislavi, Gdyni. Polskou stranou byly vyjmenovány příklady, kdy turisté z NDR částečně provokativním způsobem pomlouvali politické a hospodářské poměry či s nimi polemizovali.“ (BA, Reisebüro, DM 102/3317, Zusammenfassung der Berichte der Auslandsvertretungen der DDR über den Touristenverkehr 1961, 5.4.1962.)

Důvod, proč zde byl tento případ vyličen tak podrobně, spočívá v tom, že jsou v něm obzvlášť zřetelné znaky charakteristické pro téma článku. Zprv je to sklon občanů Německé demokratické republiky využívat turistické cesty do Polska k návštěvě „staré vlasti“. Jakkoli takové jednání bylo samo o sobě zcela pochopitelné, vzhledem k politickým okolnostem je (zadruhé) oficiální místa považovala za vysoce výbušné. To pak vysvětluje (zatřetí) přehnanou reakci státního aparátu. Specifickým rysem bylo, že se (začtvrté) turisticí funkcionáři snažili zároveň zajišťovat „normální provoz“. Politické ohledy hrály přitom ambivalentní roli: Efekt hlášení o „nápadném“ chování východních Němců v západním Polsku a o následném rozruchu mezi obyvatelstvem, respektive lokálními činiteli, byl oslabován argumentem, že „turistická výměna mezi Polskem a NDR je pro budoucnost nevyhnutelná a nutná v zájmu soustavného rozvoje vztahů mezi oběma národy. Koneckonců je to cesta k tomu, aby se obyvatelstvo navzájem poznalo, naučilo se vážit jeden druhého a chápat jeho problémy. To vyvažuje všechny domnělé či skutečné negativní následky.“³⁸

Organizační problémy

Fakt, že spolupráce v cestovním ruchu získala vlastní politickou dynamiku, dokládají i úlevy pro zahraniční návštěvníky poskytované polskými úřady od počátku šedesátých let. Jak již o tom padla zmínka, uvažovalo se v letech 1955 a 1956 o vymezení společné turistické oblasti mezi Polskem a NDR. Lze předpokládat, že tyto úvahy vycházely ze zkušeností meziválečného období, kdy na základě takzvané turistické úmluvy fungovaly v Karpatech turistické stezky podél československo-polské hranice. V Tatrách vstoupila tato úmluva opět v platnost v roce 1956 a již tehdy se pomýšlelo na její rozšíření i na části Sudet.³⁹

38 PAAA, f. MfAA, A 1829, Haltung zum Tourismus aus der DDR und Westdeutschland, folio 231. V tomto (nedatovaném) pramenu je kupodivu citována výpověď náměstka ředitele varšavského Ústavu pro mezinárodní otázky před vedoucími vojvodskými funkcionáři PSDS. Jak bylo možné pozitivně instrumentalizovat zahraniční turismus, ukazuje rovněž skutečnost, že politické špičky NDR jej po výstavbě Berlínské zdi využívaly ve svém zájmu: „Jak bylo již vyjádřeno ve zprávě za 3. čtvrtletí, probíhal turistický ruch do Československa v roce 1961 příkladně,“ poznamenal k tomu jistý východoněmecký funkcionář. „Vynikající péče ze strany Čedoku a politická opatření, která byla pro naše turisty přijata společně KSČ a Čedokem, upevňují pocit sounáležitosti mnohých občanů NDR se spřátelenou ČSSR. Toto zjištění bylo potvrzeno zejména po 13. srpnu (datum vztyčení Berlínské zdi – pozn. autora). Zlevněné zájezdy uspořádané na základě společných úmluv mezi ústředním výborem naší strany a KSČ v listopadu 1961 přinesly požadované ovoce, neboť vedle rekreace přispěla přátelská setkání s českými pracujícími, která proběhla téměř při každém zájezdu, k upevnění německo-českého přátelství.“ (BA, f. Reisebüro, DM 102/3317, Zusammenfassung der Berichte der Auslandsvertretungen der DDR über den Touristenverkehr 1961, 5.4.1962.)

39 AAN, f. Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR), Wydział Propagandy – Sektor Kultury fizycznej, 1954–56, 1958.

Není bez zajímavosti, že regionální činitelé si již na podzim 1957 uvědomovali, „že oblast ještě není zcela připravena na přijetí zahraničních hostů“. Přesto optimisticky psali: „Nastávající turistický ruch se stane důležitým impulzem k dalšímu úsilí o rozvoj infrastruktury, zvláště když kompetence místních národních výborů se budou nadále rozšiřovat.“⁴⁰ Nakonec byla po dlouhé přípravné fázi v červnu 1961 přijata turistická úmluva mezi Československou socialistickou republikou a Polskou lidovou republikou, která se týkala části Krkonoš a oblasti okolo Kladska. Odpovědní funkcionáři přijali tento krok s radostí, ale brzy se ukázalo, že místní obyvatelstvo nebylo připraveno na praktické dopady nové situace. Během tří měsíců po zavedení úmluvy stoupl počet návštěvníků v polské části Krkonoš o třicet procent, přičemž předpokládané ubytovací kapacity ani zdaleka nepostačovaly. Jak informoval Vojvodský výbor pro tělovýchovu a turistiku ve Vratislavi, českoslovenští turisté byli proto nuceni vozit si s sebou vlastní stany.⁴¹

„Dalším problémem při tak velkém nárůstu zahraniční turistiky,“ psal v roce 1964 úředník odpovědný za řešení dané situace, „jsou rozpory místních obyvatel a zahraničních návštěvníků, jejichž důvodem je přetížení obchodní sítě a služeb, které nejsou s to uspokojit velký počet turistů. (...) K tomu ještě turistické smluvní oblasti, zejména v Československu, zahrnují regiony, které jsou v sezoně tradičně vyhledávány masami tuzemských turistů. To problémy v sektoru služeb zvyšuje.“⁴² Pokud již v roce 1958 místní obyvatelé v československém pohraničí srovnávali stále rostoucí příliv polských turistů s „mandelinkami“,⁴³ musely se problémy v zásobování po otevření hranice dále vyostřit.⁴⁴ Navíc nespokojenost zájemců o cesto-

40 AP Wr, f. PWRN-KKFiT, XVI/2 Komisja Turystyki Zagranicznej 1957–1958, folio 2.

41 *Tamtéž*, XVI/59, Ocena letniego sezonu turystycznego 1961–64, Informacja turystyczna z WKKFiT W-w na dzień 27.9.61, folio 14–17.

42 *Tamtéž*, XVI/50 Informacja dot[ycząca] rozwoju ruchu turystycznego 1963–1964, Informacja dotycząca zagranicznego ruchu turystycznego w województwie wrocławskim w 1964 r., 11.11.1964, folio 221 n. Podobné problémy byly hlášeny již v roce 1962, kdy se opakovaně poukazovalo na technické obtíže při rezervaci ubytování, a to vždy na druhé straně hranice (*tamtéž*, folio 278–281). V létě 1962 překročilo 19 540 československých turistů hranici v Krkonoších a 75 tisíc v Kladsku, české pohraniční oblasti vymezené společnou konvencí navštívilo 24 630 Poláků.

43 Archiwum Państwowe Wrocław, Oddział w Jeleniej Górze (dále AP JG), f. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (PPRN) 22, Protokoły posiedzeń Powiatowej Rady Narodowej, Protokół zwyczajnej sesji, folio 35; sr. JEŻEWSKI, T.: O czasowej stonce słów kilka. In: *Nowiny Jeleniogórskie* (4.6.1959), s. 4.

44 Ještě v roce 1968 jeden z účastníků diskuse při společném zasedání tří komisí pro turistiku ve Sklářské Porubě rozhořčeně konstatoval: „Problém turistiky ve Sklářské Porubě je politický problém, který je nutné řešit. Vinu na tom nese předsednictvo Polského turisticko-vlastivědného sdružení a nadřízené úřady. Místní úřady turistickou úmluvu ani nevymyslely, ani nepozvaly zahraniční turisty do regionu. Zde zřízená ‘Cesta přátelství’ přátelství neposiluje, ale způsobuje právě opačný efekt.“ (AP JG, f. PPRN 115, Komisja Wczasów, Uzdrowisk, Turystyki i Sportu, Protokół nr 7/68 wyjazdowego posiedzenia do Szklarskiej Poręby Komisji Wczasów,

vání k „sousedům“ vyvolával nedostatek turistických map a průvodců, jejichž příliš nízké náklady rychle zmizely z pultů obchodů.

Hlavním praktickým problémem, na nějž narážel rozvoj turismu v pohraničních oblastech, byly nedostatečné či nevyhovující ubytovací kapacity. Horské boudy po druhé světové válce díky úsilí „pionýrů turismu“ převzalo Polské turisticko-vlastivědné sdružení, několik málo hotelů a penzionů spravovala cestovní kancelář Orbis a většina turistických zařízení z předválečné doby byla majetkem Fondu rekreace pracujících, respektive jednotlivých odborových organizací a podniků.⁴⁵ Téměř žádné nové turistické objekty po válce nebyly postaveny. Ubytovací nouze se od konce padesátých let řešila pomocí opatření, že občané, kteří poskytovali soukromé ubytování ve vymezených turistických oblastech, požívali určitých daňových výhod.⁴⁶ Hostinské pokoje sice zprostředkovávalo ústředí Polského turisticko-vlastivědného sdružení v Jelení Hoře, které poskytované služby i účtovalo, nicméně neoficiální turistické návštěvy a neformální výměna byly obvyklým jevem.⁴⁷ Kromě toho byl založen Krajský podnik turistických služeb „Turistika“ (*Powiatowe Przedsiębiorstwo Usług Turystycznych „Turystyka“* – PPUT), který fungoval nejen jako zprostředkovatel, ale i jako investor v oblasti cestovního ruchu. Přestože místní funkcionáři stále znovu vykonávali tlak na příslušné regionální úřady a snažili se agitovat za právní řešení a investice, ztroskotávaly tyto pokusy v neposlední řadě

Kultury Fizycznej i Turystyki WRN odbytego w dniu 27 czerwca 1968 r. w Sali Powiatowego Ośrodka Sportu, Turystyki i Wypoczynku wspólnie z Komisją Wczasów, Uzdrowisk, Turystyki i Sportu PRN w Jeleniej Górze oraz analogiczną Komiją MRN w Szklarskiej Porębie.)

- 45 V (nedatovaném) expozé Krajského výboru PSDS v Jelení Hoře „Turistika v regionu Jelení Hora jako hospodářský problém“ se uvádí, že v roce 1964 bylo v tzv. otevřeném fondu (*baza otwarta*) k dispozici jen 6069 lůžek, z toho 3808 v soukromém vlastnictví. „Uzavřený fond“, tedy kapacita přístupná jen členům odborů apod., zahrnoval 27 134 lůžek. Počet návštěvníků v roce 1963 dosáhl 441 293 osob (číslo zahrnuje jen noclehy, bez turistů v rámci bilaterální konvence). (*AP Wr*, f. PWRN-KKFiT, XVI/37, *Plany zagospodarowania przestrzennego: Turystyka regionu jeleniogórskiego jako problem gospodarczy*.)
- 46 AAN, f. KdsT 293/25, zápisy z porady Komise sportu a turistiky ÚV PSDS ve věci rozvoje turistiky v letech 1960–1965 konané ve dnech 26.–28.10.1959, folio 37–55.
- 47 Na význam tohoto jevu, zejména od 70. let, mě upozornil Andrzej Schubert, v té době aktivní turista z Karpacze v rozhovoru z 21.8.2008. V dobovém článku uvítali autoři navýšení počtu lůžek z 3800 na 5500 v letech 1963–1965 těmito slovy: „To svědčí o tom, že nejen příslušné úřady rozpoznaly roli této doplňující, flexibilní ubytovací základny, nýbrž že i místní obyvatelstvo má zájem o tuto službu, která s sebou nese dodatečné příjmy a zaměstnanost. Bylo by vhodné poznamenat, že rozvoj podobných služeb je zvýhodněn hospodářskou a daňovou politikou. Dalo by se dokonce prohlásit, že od chvíle, kdy cestovní ruch začal místnímu obyvatelstvu přinášet přímé materiální výhody, není už turistika částí místní společnosti považována za narušení normálního života, které vyvolává zásobovací obtíže, růst cen a dopravní problémy.“ (BIALIKIEWICZ, Stanisław – KONOPKA, Olga – MICHALSKA, Genowefa – WIELEBIŃSKA, Danuta: O niektórych aspektach turystyki w regionie jeleniogórskim. In: *Rocznik Jeleniogórski*, č. 4. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1966, s. 43–59, zde s. 55 n.)

na „manažerské filozofii“ socialistického státu. Tento přístup příznačně ilustruje výrok prvního tajemníka Vojvodského výboru PSDS ve Vratislavi z konce roku 1964 v jedné diskusi o rozvoji turistiky v Dolním Slezsku: „Následující pětiletka bude plánem průmyslu, ne hotelů.“⁴⁸

Mezinárodní aspekty turistického ruchu

S ohledem na vylíčenou nelehkou situaci se nelze ubránit dojmu, že když se v roce 1963 prosadila další liberalizace podmínek pro příjezd turistů, opět převážila politická motivace. Na základě ustanovení, jež vstoupilo v platnost 1. ledna 1963, se organizovaným autobusovým zájezdům a individuálním motorizovaným turistům z Německé demokratické republiky a Československa otevřela možnost cestovat na víkend či o státních svátcích do Polska, a to do Vratislavského a Krakovského vojvodství nebo do oblasti okolo Štětína. K překročení hranice z NDR sloužil přechod ve Zhořelci (Görlitz/Zgorzelec), otevřený v roce 1958, při cestách k Baltskému moři byl používán přechod Pomellen.⁴⁹ Oficiální místa v NDR však zprvu upustila od propagace tohoto kroku ve východoněmeckém tisku, mimo jiné i z toho důvodu, že v daném okamžiku nebyly mezi oficiálními turistickými kanceláři obou zemí vyřešeny veškeré finanční otázky. Je zajímavé, že zanedlouho se východoněmečtí čtenáři začali obracet na své místní noviny s dotazem, v čem že nové ustanovení spočívá, a odvolávali se přitom na informace ze západoněmeckých novin a polských médií!⁵⁰

Zmíněné opatření mělo za následek okamžitý a podstatný vzestup počtu československých a východoněmeckých turistů v Polsku. I když v oficiálních statistikách byly různé typy turistických cest (malý pohraniční styk, víkendové a krátkodobé cesty) často zaměňovány anebo sumarizovány, můžeme přesto věřit zprávě Komise tělovýchovy a turistiky Vojvodského národního výboru ve Vratislavi z roku 1964, v níž se psalo o sto dvaceti tisících příjezdů z Československa a pětaticeti tisících z NDR.⁵¹ Jednodenní, respektive víkendové cesty z NDR, které byly takto umožně-

48 AP Wr, f. KW PZPR, 74/IV/113 Protokoły posiedzień Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Wrocławiu, protokol č. 24 z 24.11.1964, folio 51–65.

49 AAN, f. KdsT 26/135, Materiały opisowe i dane statystyczne dot[yczące] ruchu turystycznego w latach 1963.

50 PAAA, f. MfAA, A 1829, folio 132–140. Obzvláště zajímavý je dopis občanů Gerta Kreusela redakci *Sächsische Zeitung* a Jürgena Fuchse adresovaný časopisu *Wissen und Leben*. Druhý z nich se odvolává na příklad Nizozemí a SRN, jakož i na stavbu Berlínské zdi: „Před 13. srpna 1961 jsem měl ještě jedno vysvětlení, proč naše vláda nezavedla tuto možnost pro turistický ruch, ale nyní při uzavřených hranicích s kapitalismem tomu už nemohu rozumět.“ (*Tamtéž*, folio 135.)

51 AP Wr, f. PWRN-KKFiT, XVI/50, Informacja dot[ycząca] rozwoju ruchu turystycznego 1963–1964, Informacja dotycząca zagranicznego ruchu turystycznego w województwie wrocławskim w 1964 r., 11.11.1964. Turistická kancelář Orbis uváděla 38 975 přenocování turistů

ny, měly za cíl především Krkonoše, a to nejen z praktických důvodů. Zcela v souladu s tím představitel Cestovní kanceláře NDR v listopadu 1969 uvedl, že ze 75 714 východoněmeckých turistů, kteří v letní sezoně toho roku navštívili Polsko (5221 organizovaných rekreantů, 64 772 krátkodobých a 5721 návštěvníků v rámci malého pohraničního styku) jich přibližně padesát tisíc zamířilo právě do Krkonoš.⁵²

O rok později stálý zástupce Cestovní kanceláře NDR v Karpaczi Werner Neumann referoval o výsledcích právě uplynulé letní turistické sezony: „Do října 1970 včetně přicestovalo do PLR v rámci organizované turistiky 4491 turistů z NDR. Z tohoto počtu směřovalo přibližně 35–40 procent do Krkonoš. Denně se tam zdržovalo cca 130 až 180 turistů. V období do 1.9.1970 navštívilo polské Krkonoše v rámci malého pohraničního styku 27 768 osob z NDR. Čísla za září včetně října 1970 nejsou ještě k dispozici, dají se jen odhadnout. Přibude kolem 5–6000 turistů. Přes víkend se v Krkonoších zdržovalo přibližně 1000 až 3000 turistů v rámci krátkodobých návštěv, v polovině týdne klesaly tyto počty na 150 až 300 osob. K tomu nutno připočítat 1000 až 2000 osob, které se denně v Krkonoších zdržují soukromě.“⁵³

Je však třeba poukázat na to, že české Krkonoše se u východních Němců těšily podstatně větší oblibě než polská část hor, a to nejen díky lépe rozvinuté spolupráci v turistickém ruchu mezi Československem a Německou demokratickou republikou.⁵⁴ Ilustruje to například srovnání za rok 1967, kdy do Československa přicestovalo z NDR 20 828 návštěvníků v rámci organizované turistiky, 47 965 v rámci krátkodobých výjezdů, 259 948 v rámci malého pohraničního styku a konečně 93 098 takzvaných lodních turistů, kteří připluli do ČSSR po Labi. Do Polska ve stejném období přijelo z NDR v rámci organizované turistiky 15 429 osob, na krátkodobou návštěvu 49 033 osob a s propustkou (do smluvní turistické oblasti kolem Žitavy) 7123 osob.⁵⁵ Východní Němci tehdy tvořili přibližně třetinu veškerých turistů ze socialistických zemí v Československu. A tento trend trval i v dalších letech.

z ČSSR, resp. 11 524 z NDR; pravděpodobně přitom nebyla zohledněna podstatná oblast turistické konvence v Tatrách (AAN, f. PBP „Orbis“, 7/17, Dział Ekonomiczny, Analizy ekonomiczne za 1960–1964).

52 BA, f. Reisebüro, DM 102/594, Berichte Auslandsvertretungen 1969–1970, Abschlußbericht über die Sommertouristik 1969 des Reisebüros der DDR in die VR-Polen/passiver Tourismus, 9.11.1969.

53 *Tamtéž*, Abschlußbericht über die Sommersaison 1970 des Reisebüros der DDR in die VR Polen – Riesengebirge, 23.11.1970.

54 Popularizující znázornění vývoje cestovního ruchu uvádí, že 70 procent všech soukromých cest východních Němců vedlo do Československa (*Urlaub, Klappfix, Ferienscheck: Reisen in der DDR*. Berlin, Eulenspiegel 2003, s. 23).

55 BA, f. Reisebüro, DM 102/3312, Analysen und Berichte über die Entwicklung des Auslands-tourismus der DDR mit den sozialistischen Ländern, 1966–1969, Statistische Übersicht 1967 über ausländische Bürger, die die DDR besuchten und vom Reisebüro betreut wurden, und DDR-Bürger, die mit dem Reisebüro in Ausland gereist sind.

Po invazi v srpnu 1968 – zřejmě díky oboustrannému zájmu – byl turistický ruch mezi Německou demokratickou republikou a Československem relativně brzy obnoven, na konci října 1968 i pro skupinové zájezdy.⁵⁶ Vycházíme-li například z „plánu valut pro krátkodobé cesty do zahraničí“ Cestovní kanceláře NDR z prosince 1971, vyjíždělo v té době do Československa takřka pětinasobné množství občanů NDR než do Polska.⁵⁷

Odpovědní činovníci jak v Berlíně, tak ve Varšavě znali příčiny větší popularity Československa u východoněmeckých turistů: o mnoho lepší infrastruktura a vyšší kvalita služeb. Prozrazuje to například měsíční zpráva Cestovní kanceláře NDR za únor 1966: „Mnozí naši turisté v PLR strávili v uplynulých letech svou dovolenou v ČSSR. Částečně se hněvají na cestovní kancelář, protože jim vyměnila levné zájezdy do ČSSR za drahé do PLR. Mimoto tito zákazníci soustavně porovnávají poměry v PLR s poměry v ČSSR, např. ubytování, stravu, chybějící výčepy v penzionech, ceny, politické a ekonomické poměry, kontakty s lidmi atd.“⁵⁸ Rezervovaněji referoval v listopadu téhož roku zmíněný Werner Neumann, „že valná většina našich zákazníků je s ubytováním [v polských střediscích] spokojena. Zde je přitom nutné vycházet z konkrétních podmínek země, tedy Polské lidové republiky, a ne z komfortních hotelů v ČSSR.“⁵⁹

Cesta polsko-československého přátelství na pohlednici z roku 1965

56 *Tamtéž*, Konzeption des Reisebüros der DDR über die Wiederaufnahme des Touristenverkehrs aus der, mit der und durch die CSSR, 14.10.1968.

57 *Tamtéž*, DM 102/430, Auslandskurzfahrten 1971.

58 *Tamtéž*, DM 102/228, [Berichte zu Polen 1966], Monatsbericht Februar 1966, 5.3.1966.

59 *Tamtéž*, DM 102/227, VR Polen ständiger Vertreter 1966, Abschlußbericht über die Sommersaison in der VR Polen, 28.11.1966. Polští funkcionáři na Československo pohlíželi závistivě,

Tichá konkurence mezi jednotlivými destinacemi je možná méně zajímavá než mezinárodní stránka problému. Nejenže občané NDR byli výborně informováni o standardech v turistických střediscích socialistických zemí (ostatně často sem opakovaně jezdili), navíc neváhali požadovat, respektive reklamovat očekávané služby. To je docela pozoruhodným rysem dějin turistiky ve východním bloku, neboť je z něj patrné, že obyvatelé socialistických zemí dokázali v určité míře hájit svá „konzumní“ práva. Napomohly tomu ovšem širší historické souvislosti. Brzy po druhé světové válce středoevropské země, které se vydaly socialistickou cestou vývoje, sice převzaly ze Sovětského svazu ideologické a organizační rámce, nicméně už od poloviny padesátých let v procesu destalinizace pronikaly do některých oblastí jejich života prvky tržního uvažování, což platilo zejména pro zahraniční cestovní ruch. Obzvláště ve východním Německu a Československu navíc přežívaly – socialismus sem, socialismus tam – předválečné vzory organizace volného času, mimo jiné „maloměstácký“ charakter turismu.

V případě Krkonoš fungovala díky příhraniční poloze i více či méně přímá možnost porovnání nabídky. S přijetím Úmluvy o pohraničním turistickém ruchu mezi Polskem a Československem a zřízením Cesty polsko-československého přátelství (mnozí ji posměšně nazývali *Freundschaft-weg!*)⁶⁰ dostali i zahraniční turisté možnost putovat podél československo-polské státní hranice. Trasu sice výslovně nesměli užívat občané třetích států, NDR nevyjímaje, v praxi se však zákaz kvůli velkému počtu turistů nedařilo zcela prosadit. Není tedy divu, že lze často najít zprávy o výměnném obchodu či šmelině stejně jako o nelegálních setkáních, především na vrcholu Sněžky.⁶¹ Právě zde, podobně jako například v Praze, Karlových Varech a na dalších místech, se pravidelně setkávaly německé rodiny ze Západu i Východu, ale také z Polska a Československa.⁶² Bezpečnostní služby obou zemí

a to ještě více s ohledem na jeho oblíbenost u západoevropských turistů. Tak byl jižní soused výslovně uveden jako následovánímhodný příklad, když v roce 1966 polské orgány opět zvažovaly vybudování turistické infrastruktury ve Vratislavi (*AP Wr*, f. PWRN-KKFiT, XVI/40, Plan zagospodarowania turystycznego 1966–1970).

60 Česky „Přátelství-pryč!“; hříčka se opírá o záměnu významů slov *Weg* (cesta) a *weg* (pryč) (pozn. překladatele).

61 Velitel polské pohraniční posádky ve Sklářské Porubě Zdzisław Drobnik v listopadu 1970 referoval: „Dalším problémem, se kterým se při ochraně státní hranice v Krkonoších setkáváme, je zajištění vrcholu Sněžky. Přes Sněžku probíhá turistická stezka ‘Cesta přátelství’, kterou mohou využívat občané PLR a ČSSR. Na vrcholu se staví nová polská bouda, proto si polští turisté nemohou nikde odpočinout a chodí ilegálně do české chaty, která stojí přímo na hranici. V této chatě mění občané obou států ve velkém rozsahu menší předměty a často jsou domluveny i schůzky či větší výměnné obchody. Nezřídka dochází na tomto místě k setkáním a informační výměně mezi polskými občany a turisty ze SRN či NDR.“ (*AP JG*, f. PPRN, Protokoły posiedzeń Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, 1970, sv. 39, VIII/70, protokol ze zasedání 5.11.1970, folio 156–159.)

62 *Instytut Pamięci Narodowej Wrocław*, 032/647, sv. 2, Doniesienie tw Alfa dot[yczące] zachowania się turystów z NRD na terenie Karpacza, 13.7.1964, folio 32–36.

o tom dobře věděly, ale efektivní dohled nemohly zajistit, již kvůli rozsahu cizineckého ruchu. Pro úřední místa v NDR měly Krkonoše jako turistická destinace jednu důležitou výhodu: zatímco prázdninových cest do jiných zemí využívali východní Němci často k útěku na Západ, mohlo Polsko, jež sousedilo výlučně se státy východního bloku, sloužit pouze jako tranzitní země.⁶³

Závěrem

Specifickým faktorem ovlivňujícím cestování občanů Německé demokratické republiky do Polska bylo německé osídlení některých turistických oblastí před druhou světovou válkou. Příslušné orgány obou socialistických států je ve svém přístupu přirozeně politicky zohledňovaly. Krkonoše současně patřily k nemnohým příhraničním, či dokonce přeshraničním turistickým oblastem v celém východním bloku. S přihlédnutím k daným specifickým však lze na základě této případové studie pojmenovat určité charakteristické rysy, které podle mého soudu byly relevantní pro historii zahraniční turistiky za socialismu. Především k nim patří diskrepance mezi politickými záměry (výhrady vůči některým turistickým skupinám a sociálnímu složení rekreatantů) a touhou po devizových příjmech, kompetenční chaos mezi různými úrovněmi správy a jejími složkami, ideologicky podmíněný nedostatek prostředků k vybudování potřebné infrastruktury a z toho vyplývající nedostatky, řešené *ad hoc* či cestou povolení nestátních iniciativ.

Politický cíl využít přítomnosti turistů z NDR k formování obrazu „dobrého Němce“ se nicméně nepodařilo naplnit. Místní obyvatelstvo často nerozlišovalo mezi Němci západními a východními, či dokonce přímo projevovalo sympatie ke Spolkové republice.⁶⁴ Zůstává nezodpovězenou otázkou, nakolik lze tuto skutečnost připisovat „provokativnímu chování“ turistů z NDR. Faktem nicméně je, že tabuizovaného chování, jako bylo fotografování zpustlých objektů či používání německých místních jmen, se dopouštěli poměrně často.⁶⁵ Opakované zprávy o organizačních lapech a politických incidentech svědčí o tom, že ani východoněmec-

63 Viz TANTZSCHER, Monika: *Die verlängerte Mauer: Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht“*. (Analysen und Berichte, č. 1.) Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik 1998.

64 „Jak lze vyčíst z cestovních zpráv, staví se část polského obyvatelstva k politickým problémům často velmi negativně. (...) Občas se zřetelně ukazuje, že lidé více sympatizují se západním Německem než s NDR. Obzvláště se tento postoj objevuje u některých tlumočnicků cestovní kanceláře 'Orbis', kteří se podle našich informací střídavě starají o skupiny ze západního Německa a NDR. Objevují se negativní výroky o hodnotě naší měny oproti 'západní marce', o organizačních principech naší strany apod.“ (BA, f. Reisebüro, DM 102/3317, Statistik und Einschätzung, II. Quartal 1962.)

65 Viz např. *tamtéž*, DM 102/594, Berichte Auslandsvertretungen 1969–1970, Monatsbericht August 1970 (VR-Polen)“, 5.9.1970.

kým oficiálním místům, ani polským funkcionářům se nedařilo podobné problémy zcela odstranit. Východoněmečtí občané se snažili využívat zahraniční turistiku k naplnění svých vlastních cílů, zatímco polské místní obyvatelstvo si po překonání počátečních psychologických a organizačních bariér vypracovalo participační strategie a vytvářelo si určitý volný prostor k realizaci zase svých zájmů, v první řadě v ekonomické šedé zóně. V tomto smyslu byl krkonošský region strukturálně i mentálně připraven na otevření takzvané hranice přátelství v roce 1972, což přišlo vhod i turistům ze Západu.

Z němčiny přeložil Jakub Kučera